

NOTES SOBRE LA CONQUESTA DE MALLORCA (1229-1232): EL TESTIMONI DELS VENÇUTS

G. ROSSELLÓ-BORDOY

El fet de la conquesta catalana és tema prou tractat, encara que restin molts d'interrogants i problemes greus quedin sense aclarir.

Normalment els investigadors han emprat les fonts catalanes per als seus estudis, deixant de costat, a causa de les seves dificultats, les fonts aràbigues, que, encara que de manera escadussera i no sempre a l'abast, donen a conèixer, bé o malament, l'opinió dels vençuts.

La narració dels fets tal com la investigació tradicional ens ha donat a conèixer pot ser contrastada amb l'anàlisi d'ambdues fonts d'informació i hom observa com la successió dels esdeveniments concorda amb quasi una absoluta fidelitat.

Tan sols els problema plantejat per la possible existència d'una cinquena columna que ajudàs, Jaume I en la seva tasca conqueridora és una qüestió on trobam divergències, puix, si les cròniques catalanes ho deixen ben clar, a les referències àrabs no trobam menció de tal traïció, ans al contrari.

De totes maneres l'existència de grups musulmans oposats i divergents de les directrius de la nova ortodòxia almohade establerta a les illes Orientals hauria de ser un fet constatable i prou normal, perquè hem de tenir en compte que el grup que assolía el poder aleshores, els almohades, tan sols duïen vint i tres anys al cap-

davant de la política illenca i havien assolit aquest poder mitjançant la força de les armes, anorreadent les estructures anteriors, almoràvits, i perseguint els seus seguidors fossin o no fossin almoràvits. La qual cosa ens fa creure en l'existència de grups dissidents, sotmesos al nou estat de coses i disconformes amb la política almohade que ensenyoria les illes Orientals.

En aquelles saons els mallorquins musulmans podien tenir orígens molts diversos:

1. Restes de la població autòctona, arabitzada i islamitzada des de temps enrera. Aquest grup és particularment ben vist per a determinats historiadors que gaudeixen de pensar en una continuïtat sense ruptures entre el cristianisme romà i el cristianisme medieval. Encara que aquest pressupòsit és força hipotètic, puix en unes dates tan avançades el suposat mossarabisme és prou sospitós. Soto, no gens afeccionat a aquest tipus d'especulació, retreu recentment uns Arrom que podrien identificar un altre grup d'origen cristià, de recent implantació a les Balears, com podrien ser els tagarins que mitjançant pactes abandonaren la Marca Superior per establir-se a les illes Orientals entorn del 1120. Sabem que en aquest grup hi havia musulmans i cristians¹. De totes maneres com a topònim no trobam aquesta paraula, almenys al Còdex Català que ens serveix de pauta a hores d'ara.
2. Descendents dels conqueridors omeies i els seus clients, que s'estableixen a les illes Orientals entre la conquesta del 903 i la fallida del Califat. Seria el cas dels Banû Khawlânî i altres grups tribals o clànics que trobam al llarg de l'època islàmica i que en el primer cas deixaren rastre fins i tot al Repartiment.²

Determinades referències a topònims precedits de la partícula àrab *li* (= que pertany a) segons la hipòtesi de Poveda podrien indicar una radical i recent substitució d'un propietari per un altre, la qual cosa podria tenir la seva importància com a símptoma d'una possible expropiació imposada pels nous sobirans almohades en fer-se càrrec de l'administració de les illes Orientals el 1203. Encara que la partícula «*li*» cal interpretar-la de moltes maneres i el tema podria ocasionar una llarga discussió, plantejada meticulosament per Poveda³. Sens dubte la tercera proposta, si fos acceptada, podria haver ocasionat un greu malestar als propietaris desposseïts.

3. Descendents de les successives migracions àrabo-berbers que al llarg de la història musulmana de les Balears anaren establint-se a les nostres terres: grups amirides que acompanyaren Mujâhid al segle XI i emigrants que donaren suport al sobirans independents fins a principi del segle XII.
4. El grup de pressió almoràvit i els seus clients, refugiats a partir de la segona meitat del segle XII, quan les illes Orientals són el cau de tot el món almoràvit anorreat pels almohades i perseguit per tot arreu. Aquesta implantació cal pensar que majoritàriament berber va produir tibantors amb els musulmans mallorquins establerts des d'antic a les Illes.
5. Finalment el grup almohade, també berber, recentment superposat a tota la població anterior, imposant un nous conceptes, religiosos, polítics i fins i tot fiscals.

A causa d'aquest mosaic de grups socials i ètnics (pareix que la berberització de les Illes és clara i antiga, encara que no es pugui oblidar la presència d'un compo-

nent àrab) no seria gens estranya l'existència de tensions entre el nou grup almohade, que de sobte ocupa el poder polític, i els altres grups, d'antic establerts a les illes Orientals i desplaçats per força dels seus àmbits de poder i tal vegada de les seves possessions.

Aquesta situació no es palesa per mitjà de les cròniques catalanes, mentre que el text conservat d'Ibn Amira al-Majzumi ens dona una idea prou clara de la situació de Madina Mayûrqa abans de l'arribada dels conqueridors.

La figura d'Ibn 'Amîra mereixeria un estudi en detall, més ampli i circumstanciat, puix és un dels personatges importants que han passat per Mallorca ocupant alts càrrecs dins l'organització administrativa de l'Estat islàmic balear. A més de testimoni presencial de la gran desfeta de 1229, va escriure el relat dels fets que coneixem gràcies al recull, ja tardà, d'al-Maqqarî. Avui en dia començam a conèixer-lo un poc⁴ però caldria aprofundir el seu estudi i dedicar una especial atenció al seu relat de la pèrdua de Mallorca⁵, que Àlvar Campaner pogué utilitzar en el seu estudi⁶, encara que les seves referències no hagin estat gaire aprofitades.

Ibn 'Amîra qādî a Mayûrqa va ser testimoni presencial dels esdeveniments anteriors a la conquesta, va viure els dies de la desfeta i fou un dels pocs que aconseguí fugir i alliberar-se de situacions més compromeses. Ibn Amira, va refugiar-se a la seva ciutat natalua, València, i anys després, dissortat ell, va presenciar la desfeta de València. Fugisser, es refugià al nord d'Àfrica, on va viure fins a 1258 o 1260. Allunyat de les illes Orientals, mantingué estretes relacions epistolars amb l'almoixerif de Menorca Sa'îd b.Hakam.

Diu Ibn Amîra al-Majzumi després d'analitzar les causes de l'enfrontament entre Jaume I i el valí mallorquí, que aquest, assabentat dels preparatius catalans per envair Mallorca, ell mateix organitzà la resistència preparant les seves tropes per tal de repel·lir la projectada invasió. Mentre es trobava en aquesta circumstància va entrar en conflicte amb part dels seus súbdits:

«La conducta del wâlî, en ordenar l'execució de quatre dels més conspicus ciutadans, va disbaratar els preparatius. Entre les víctimes hi havia dos fills del seu oncle matern Abû Haf's ibn Shayrî, un dels senyors més rellevants i poderosos de l'illa. El poble s'hi dirigí com a cap d'un moviment revolucionari contra el tirà. Units els ciutadans per venjar els ajusticiats, Ibn Shayrî es va posar al front de la conspiració. Aquets fets ocorrien a mitjans de shawwâl. A més, el fet de témer la venjança de la flota enemiga aspergia el temor entre els ciutadans. Per segona vegada el wâlî va ordenar una nova execució, la de cinquanta dels cavallers més notables de la Ciutat, triats a l'atzar. L'arribada, però, de missatgers procedents de distints punts de l'illa anunciant la proximitat de la flota cristiana, obligà el wâlî a perdonar els condemnats i a pregar-los que l'ajudassin a la lluita per defensar la capital.»⁷

Fins aquí podem veure que els motius per un moviment soterrat en contra de les exigències i arbitrietats del sobirà almohade estaven plenament justificats:

- a) Conquesta recent, incautacions (?) de terres als almoràvits, si acceptam una de les propostes de Poveda⁸, noves imposicions marcades pel canvi d'orientació político-religiosa.

- b) Actuació indiscriminada del wālī almohade, que no tan sols actua tirànicament («execució de cinquanta cavallers, triats a l'atzar») sinó que va en contra dels seus propis parents («mort de dos fills del seu oncle matern Abū Hafṣ ibn Shayrī»).

Emperò, en produir-se un moment de perill, la conspiració queda estroncada, i la comunitat islàmica s'aglutina entorn del wālī i emprèn mancomunadament la resistència contra els catalans, oblidant ribantors anteriors i malifetes d'Abū Yahyâ, el wālī almohade aleshores màxima autoritat a les illes Orientals.

Després, al moment de la desfeta de la ciutat Ibn Shayrī, fugisser, encapçala la resistència a les muntanyes, aspecte ben definit no tan sols pel text d'al.Makhluzimí sinó per les fonts escrites catalanes i la documentació arqueològica que tenim a l'abast.

Amb el text àrab⁹ de l'autor esmentat no és possible documentar l'existència d'una cinquena columna. Tan sols seran les fonts catalanes les que donaran referències sobre l'actuació de determinats elements locals que col·laboraran a favor dels invasors i en contra dels seus propis germans de religió.

Aquest és el cas de 'Alī de la Palomera¹⁰ i del Ben Abet, senyor de les muntanyes¹¹. El primer podria entrar dins el grup de musulmans tractats de manera forca tirànica per Abū Yahyâ; el segon, podria ser un dels terratinents amenaçats pel canvi polític.

De fet 'Alī de Palomera dóna informació sobre l'estat de la ciutat i dels pertrets que la defensaven, encara que la figura d'aquest personatge, almenys del que hom dedueix del text de Desclot, és un element una mica fantàstic; pareix més un recurs literari que un personatge real. Les seves paraules tenen un aire més de llibre de gesta que no de crònica històrica:

«Sènyer, sàpies per cert que aquesta terra és tua e a ton manament; que ma mare me dix e em pregà que jo que vengués a tu e t'ho digués».¹²

Soldevila, endemés, ens recorda que «aquesta és una de les poques al·lusions que trobem, en textos catalans de l'època, a l'art de predir l'esdevenidor guiant-se pels astres»¹³, puix la definició que 'Alī dóna de la mare és prou sibil·lina per poder tenir un valor històric:

«Que ella és molt sàvia femna e ha conegut en la sua art d'astronomia que aquesta terra deus tu conquerir».¹⁴

La qual cosa no invalida l'existència real de l'informador i dels interessos ocults que podien moure un grup de poder vinculat al wālī de Mallorca (recordeu que 'Alī es presenta com a majordom del rei de Mallorca, és a dir, hâyib, per tant estretament vinculat a l'aparell estatal) a actuar com a col·laboracionistes per tal de garantir l'ajut del Conqueridor en el cas de reeixir en la seva empresa.

Curiosament el tal 'Alī desapareix de la narració i no el tornam a trobar al llarg del relat i encara menys a la paperassa generada després de la conquesta, a l'hora de les partions.

El cas de Ben Abet o Benhabet (transcripció catalana d'un Ibn 'Abbâd, que podria amagar un personatge d'arrels àrabs) és diferent. La relació és prou clara. Ben Abet és un veritable *quisling* mallorquí i el seu ajut amb queviures als expedicionaris és prou important. De manera que la balança podria haver sofert desequilibris si no hagués existit aquesta persona i, en especial, la seva actuació. Tradicionalment

la figura de Ben Abet queda relacionada amb els senyors d'Alfàbia, que amb el nom de Bennàsser¹⁵ tindran un especial ressò després de la conquesta.

Encara que Soto posi en dubte la relació Ibn Abbād amb els Bennàsser (transcripció d'un Ibn Nâsir, *laqab* àrab prou estès des del Califat per tot arreu d'al-Andalus) amb encertades paraules: «D'entrada cal dir que no hi ha cap indici raonable per seguir la tradició que lliga els Bennàsser amb Ben Abet o Bennahabet, i molt menys que justifiqués un canvi de llinatge»¹⁶, tampoc no hi ha proves fidels per rebutjar la hipòtesi.

La realitat és que l'Ibn Abbād desapareix sense deixar rastre i després de la conquesta els Bennàsser resten prou afavorits per donacions diferents, la qual cosa fa pensar que el seu ajut a l'empresa catalana fou prou important.

Fins aquí les proves de l'existència d'una cinquena columna són prou migrades, encara que possibles.

La preexistència a Mayûrqa dels Ibn Nâsir i els Ibn 'Abbād es palesa en el Llibre del Repartiment¹⁷. Així trobam una alqueria Abennabar a Yîynaw (Ibn al-Abbâr, quasi segur, però que no invalida un hipotètic Ibn Abbād)¹⁸, una alqueria Abînabêta a Muntuy¹⁹, horts d'Abnazar a Ciutat²⁰, un rafal Ali Abnalabeth a Ciutat²¹, una casa d'Avenazar²² i l'alqueria Bennazar de Yîynaw.²³

Com hom pot veure, la dispersió dels topònims d'arrels Ibn 'Abbad i Ibn Nâsir abasta, en especial: Yîynaw, Muntuy i Ciutat, la qual cosa va en contra de les afirmacions, per què no gratuïtes, de Bover, que defineix el Ben Abet-Bennàsser com a «*moro nobilísimo, señor de Pollensa, Inca y Alfàbia y gobernador de toda la parte forense de la Isla. Prestó importantes servicios al rey Don Jaime y se hizo cristiano*».²⁴

Desclot, pel seu costat, vincula el Ben Abet amb Pollença²⁵, si bé ens és impossible documentar aquesta relació puix és palès que el Llibre del Repartiment és una font documental incompleta perquè no recull totes les alqueries i tots els rafals de Mallorca, tan sols els de la part reial, per la qual cosa tant l'Ibn Abbād de les cròniques com els Bennàsser, aquests prou documentats a partir de 1240²⁶, podrien ser propietaris de terrenys pertanyents a les concessions no reials tot i que el reconeixement de la seva propietat no ha quedat reflectit a la documentació que tenim a l'abast.

De totes maneres els Ben Abet — Bennàsser, sien diferents persones sia una sola persona, podrien ser els representants d'aquesta cinquena columna que afavorí la conquesta catalana i que feren valer els seus drets a l'hora de les partions dutes a terme pels cristians quan sotmeteren l'illa de Mallorca a la seva organització social i política. El que és palès és que el llinatge Ibn Abbād no va deixar rastre a l'antroponímia mallorquina postconquesta, mentre els Bennàsser, amb totes les variants gràfiques del llinatge, tingueren una llarga i extesa descendència.

Soto planteja una proposta entorn de l'origen dels Bennàsser que caldria comentar: diu que el primer Bennàsser que compareix a la documentació cristiana és un tal Joan, esmentat com a «Johannes Abennasser Arro(m)»²⁷, la qual cosa fa pensar si el Joan Bennàsser era descendent d'un llinatge establert a Mallorca des de temps abans de la conquesta, com podria derivar-se de l'etimologia de la paraula Arro(m) (= al-rûm = el cristià).

Resulta estrany no trobar aquest topònim entre els ressenyats en el que queda del Llibre del Repartiment, i com a tal topònim avui en dia és pràcticament desconegut a Mallorca²⁸. L'única resta comprovada seria la deformació de Hisn al-Rûm²⁹, que convertit en Alaró ja figura el *Llibre dels feits*.³⁰

La presència de grups cripto cristians en una data tan avançada no és probable, encara que el tema sigui atractiu per a molts d'investigadors. Queda l'altra possibilitat expressada abans: la presència de nuclis cristians establerts a les illes en èpoques recents.

Els suposats orígens cristians dels Bennàsser no interessen en la nostra argumentació. El fet que sí que ens preocupa és que l'ajut als conqueridors per part de Ben Abet i els seus no té contrapartida en el repartiment, almenys pel que fa a la part reial, i en canvi els Bennàsser sí que hi són presents molt aviat, rebent beneficis del comte Nunó Sanç. Els Bennàsser formaran un grup familiar prou important, com han demostrat Cateura i Soto. Tal vegada podria explicar la relació Bennàsser-Nunó Sanç i de retruc el binomi Ben Abet-Bennàsser la relació entre Nunó i Ben Abet a Pollença³¹. Com podem veure per mitjà de Soto, les donacions i els beneficis rebuts per Ben Abet procedeixen del comte del Rosselló³² (Alfàbia el 1240, Rafal Abdelay a Bunyofa).

El que sí que podria donar una referència de la preexistència dels Bennàsser, siguin o no siguin de la família del Ben Abet, és la pervivència fins als nostres dies de l'enteixinat d'Alfàbia, sempre considerat com a obra mudèjar³³. Conserva el blasó dels Bennàsser (lleó rampant d'or en camp de grana) alternant amb els bastons grana sobre or de les armes d'Aragó.

Aquest enteixinat sempre ha estat considerat com a obra mudèjar, construït pels Bennàsser després de la conquesta³⁴. La restauració, en vies de realització en el moment d'escriure aquestes notes, obligarà a canviar, tal vegada, els criteris fins ara acceptats.³⁵

El darrer estudiós que va dedicar atenció al tema fou Jaume Busquest, com he esmentat abans, el qual anà amb precaució i no volgué pronunciar-se sobre la data de la construcció. Al seu treball va demostrar que les inscripcions àrabs eren unes eulogies prou coherents, és a dir, tenien un significat ben explícit³⁶ i no eren simples inscripcions decoratives on les paraules àrabs han perdut el seu significat i han restat tan sols com a elements decoratius pseudo-epigràfics, sense cap tipus de valor semàntic. A la resta d'enteixinats mudèjars conservats a Mallorca la decoració epigràfica ha perdut tot valor semàntic, resta com un pur element decoratiu³⁷. En canvi a Alfàbia l'epigrafia té un valor ben definit i a més no tan sols apareix pintada sinó que el fris inferior està delicadament cisellat a un suport d'estuc on les grafies també tenen significat.

Ara per ara és prematur establir una hipòtesi sobre aquesta realitat. Mentre la restauració no s'hagi acabat no cal emprendre un estudi del conjunt, però el fet de trobar un llarg text, ben treballat, ens fa pensar si el recinte d'Alfàbia, avui porta d'entrada el conjunt d'edificacions modernes, molt restaurat i condicionat a època barroca, no era més que la resta d'una *qubba* amb decoració epigràfica anterior a la conquesta cristiana. La presència de la *qubba* decorada amb textos epigràfics la tenim documentada a l'època de Sa'ïd b.Hakam de Menorca (1232-1281), com ens ho recorda Maria Jesús Rubiera³⁸, i no seria gens estrany que una cosa semblant existís a la Mallorca almohade, època en què la decoració epigràfica és freqüent. Entre altres podríem esmentar els exemples del Convent de Santa Clara de Múrcia o les guixerries decorades de les cases de Cieza islàmica.³⁹

És una qüestió prou suggestiva per tornar-hi en una altra ocasió, quan la restauració, conclosa, permeti un estudi acurat.

Finalment resta glossar un altre aspecte: la resistència després de la conquesta de la ciutat.

Aquí les referències textuais, aràbigues i cristianes, segueixen unes directrius paral·leles. Per un costat les cròniques catalanes ens parlen dels intents d'un Ifantilla que reuní la gent de les muntanyes per tal de trencar la correntia d'aigua que abastava els sitiadors de Ciutat, fet que no registren els textos àrabs⁴⁰. En canvi Ibn 'Amīra al-Makhzumī ens recorda que:

«Ibn Shayrī, en veure que els cristians s'havien apoderat de la planura i que la ciutat no resistiria massa temps, la va abandonar d'amagat i se'n anà de cap a l'interior de l'illa amb els qui volgueren seguir-lo».⁴¹

És el mateix que trobam al *Llibre dels feits*:

«É quan los sarraïns de la vila viren que la ciutat s'envaïa, eixiren-se'n entre hòmens e fembres ben trenta millia per dues portes, per la porta de Berbelet e anarense'n a la muntanya».⁴²

Ibn Shayrī no és esmentat a les cròniques catalanes, que tan sols anomenen Xuaip (= Shu'a'ib?), refugiat a «les muntanyes de Sòller, e d'Almeruig e de Bonalbaar».⁴³

Ambdós noms els podem trobar el Repartiment, puix que veim un rafal Abinxuaip a Bitrah⁴⁴ i un altre a Yiydaw⁴⁵, una alqueria Benixir a Yartân⁴⁶, molí d'Abenxeri a Inkân⁴⁷ i un rafal Abenzir a Ciutat⁴⁸ que podrien estar relacionats amb els caps de la resistència: un a les muntanyes de Tramuntana, tal vegada Xuaip = Shu'a'ib, l'altre a la serra de Llevant: Ibn Shayû.

Aquesta resistència a la serra de Tramuntana és ben palesa a la biografia d'Abû 'Alî 'Umar b. Ahmad b. 'Umar al'Amirî, qâdî de Mayurqa, que morí màrtir l'any 1231 al'hisn de Bullânsa⁴⁹ o castell de Pollença, on mantingueren el penó almohade els darrers resistents musulmans.

A Llevant, en canvi, és l'arqueologia la que ens ha deixat constància d'aquesta inútil resistència a la desesperada. Les troballes de les coves dels Amagatalls, cova dels diners i cova dels Ases⁵⁰ són una confirmació exacta de les referències escrites dels cronistes catalans, i la clau de ferro trobada a la cova dels Amagatalls és prova que els musulmans mallorquins confiaven de tornar a casa seva algun dia.

NOTES

¹ Soto, Ricardo: Alguns casos de gestió «colonial» feudal a la Mallorca del segle XIII, a «La formació i expansió del feudalisme català», a *Estudi General*, 5-6 (Girona 1987), pàg. 350.

Barceló, M.: «Expedicions militars i projectes d'atac contra les illes Orientals d'al-Andalus abans de la conquesta cristiana (1229)», a *Estudi General*, 1 (Girona, 1980), pàg. 99-107.

² Riera, Magdalena: «Els Bânû Khawfânî a Mayûrqa», a *Sharq al-Andalus*, 2 (Alacant 1985), pàg. 25-27.

³ Poveda, Angel: «Introducción al estudio de la toponimia árabe musulmana de Mayûrqa según la documentación de la Ciutat de Mallorca (1232-1276)», a *Awraq*, 3 (Madrid, 1980), pag. 75-101. A les pag. 98-99 diu Poveda, amb el seu acostumat rigor: «En cuanto a concesiones de tipo iqtâ'at, sólo un grupo de topónimos del Repartiment me hace pensar, aventuradamente quizás, en tal tipo de concesión. Me refiero a los formados con la partícula li (= que pertenece a...) y cuya estructura es la siguiente: alqueria o rahal que fue de tal persona, familia o grupo y que ahora pertenece a tal otra persona o familia. Tambien puede significar esta estructura en li que el nombre anterior a la partícula sea el poseedor real y que el posterior tenga derechos de iqtâl sobre la explotación. Por último, que se tratara de una sustitución reciente y radical del propietario».

- ⁴ Pons Boigues, Francisco: *Los historiadores y geógrafos árabe-españoles*, Amsterdam 1972, pág. 288-289.
- Molina López, Emilio: Ibn Amira e Ibn alYamán, fuentes para la historia de al-Andalus en el siglo XIII». *Anales del Colegio Universitario de Almería* (1980), pág. 57-66.
- Molina López, Emilio: «El gobierno independiente de Menorca y sus relaciones con al-Andalus e Ifriqiya», a *Revista de Menorca*, 73 (Mahón 1982) pág. 5-88.
- Rubiera Mata, María Jesús: «La corte literaria de Ibn Sa'íd de Menorca (S. XIII)», a *Revista de Menorca*, 75 (Mahón 1984), pag. 105-138.
- Riera Frau, M. Magdalena: *Prosopografía dels Ullamà i els fuqahà de les illes Orientals d'Al-Andalus* (Palma 1985), biog. 92.
- Mones, Husayn: *Ibn Amira a Encyclopedia of Islam* III, Leyden (1986), pág. 704-705.
- Gayangos, Pascual de: *The history of Mohammedan dynasties in Spain by... al-Makkari*. Leiden (1840) II, pag. 329 y r sep. AlMaqqari: *Kitáb nafl al'libb*, 6 (Carro 1885), pág. 212-215.
- ⁶ Campaner y Fuentes, Alvaro de: *Bosquejo histórico de la dominación islámica en las islas Baleares, Palma. 1888*. N'hi ha recelció facsimil: Palma, 1987.
- Text d'al.Makhzumí a Rossello Bordoy, G.: *Islam a les illes Balears*. Palma 1968, pág. 102.
- ⁸ Poveda, Amel: *Introduccion al estudio de la toponimia...*, *Op. cit.*, pág. 99.
- ⁹ El text d'al.Makhzumí tan sols el concivem pel recull d'al.Makkari. Per Husayn Mones es titula *Tarikh in ká'mat Mayurqa*, mentre Pons Boigues el titula *Ta'alf* i adoptà la forma d'una *risála* dirigida a un personatge innuminat. El fet que al.Maqqari (mort al 1631) tingués accés al text d'al.Makhzumí quasi quatre cents anys després de la seva redaccio fa pensar que en algun lloc es conserva l'original o una còpia completa i que l'atzar algun dia ens gratificarà amb la seva descoberta.
- ¹⁰ *Llibre dels fets* (Ed. Soldevila), cap. 59.
- Llibre del rei en Pere* de Bernat Desclot (Ed. Soldevila), cap. XXXV.
- ¹¹ *Llibre dels fets*, cap. 71.
- Desclot, cap. XXXIX.
- ¹² Desclot XXXV.
- ¹³ Soldevila, Ferran: A la nota 4 del cap. XXV de la cronica de Desclot.
- ¹⁴ Desclot, XXXV.
- ¹⁵ Cateura Bennassan, Pablo: «Aproximación a la dinámica de un grupo familiar foráneo de Mallorca en la Baja Edad Media», a *Fontes Rerum Balearum*, III (Palma 1979-1980), pág. 359-372 tot citant Joaquim M. Bover.
- ¹⁶ Soto, Ricard: «Alguns casos de gestió «colonial» feudal a la Mallorca del s. XIII», *Op. cit.*, pág. 350.
- ¹⁷ Tan sols he fet una recerca preliminar basant-me en l'edició del Repartiment feta per Ricard Soto: *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma 1984. Les referències que segueixen estan d'acord amb la paginació donada per l'editor
- ¹⁸ Còdex Català, 12 v.
- ¹⁹ Còdex Català, 66 r.
- ²⁰ Còdex Català, 88 v.
- ²¹ Còdex Català, 2 v.
- ²² Còdex Català, 74 v.
- ²³ Còdex Català, 9 r.
- ²⁴ Bover citat per Pau Cateura al lloc citat, pág. 360.
- ²⁵ Desclot, XIV.
- ²⁶ Cateura, P.: «Aproximació a la dinàmica»..., *Op. cit.*
- Soto, R.: «Alguns casos de gestió «colonial»»..., *Op. cit.*
- ²⁷ Soto, R.: «Alguns casos de gestió «colonial»»..., *Op. cit.*, pág. 350.
- ²⁸ Mascaro Pasarius, J.: *Corpus de toponimia*, tan sols assenyalà un S'Arrom a Binissalem.
- ²⁹ Rosselló Bordoy, G.: «Los siglos oscuros de Mallorca», a *Mayurqa*, 10 (Palma 1973), pág. 94-97.
- ³⁰ Barcelo, M.: «Comentaris a un text sobre Mallorca del geògraf al-Zuhri (S. VI/XII)», *Mayurqa*, 14 (Palma 1975), pág. 155-158.
- ³¹ *Llibre dels fets*, cap. 113: «E llaores metem mà a conquerir les muntanyes e els castells que ells tenien, per nom Oloró, e Pollença e Santueri».
- ³² Desclot, cap. XIV.
- ³³ Soto, R.: «Alguns casos de gestió «colonial»»..., *Op. cit.*, pág. 350-351.
- ³⁴ Busquets Mulet, J.: «Las inscripciones árabes de Alfábia», a *BSAL*, 31 (Palma 1962), pág. 305-307.
- ³⁵ Ferrà, B.: «lechos artísticos de Mallorca», a *BSAL*, 5 (Palma) pag. 177.
- Palou, Joana Maria y Plantalamor, Lluís: «Téchumbres mudéjares en Mallorca», a *Mayurqa*, 12 (Palma 1974) pag. 148-151.
- ³⁶ La restauració que duen a terme F. Soberats Liegey y F. Soberats Sagreras per compte i despeses de l'actual propietari d'Alfàbia, Josep Zaforteza i Calvet, ens ha permès veure amb detall els diferents components de l'entèixinat. Donam les gràcies a propietari i restaurador per la primícia d'haver pogut estudiar, encara que

breument, les inscripcions les pintades sobre fust, i les altres gravades sobre estuc duríssim, que permeten fonamentar aquesta hipòtesi que caldrà desenvolupar en el futur després d'una anàlisi més acurada.

³⁶ Bursquets Mulet, Jaume: «Las inscripciones árabes de Alfabia», *Op. cit.*, pag. 306.

³⁷ Així es pot comprovar a l'enterrament dels Pont i Vic, avui al Museu de Mallorca, restaurat per Frederic Soberats Frey, encara inèdit.

³⁸ Rubiera, Maria Jesús: «La conte literaria de Ibn Sa'ïd de Menorca (S. XIII)», a *Revista de Menorca*, 75 (Mahon 1984), pag. 118-121.

³⁹ Navarro Palazon, Julio: «Aspectos arqueológicos», a *Historia de la region murciana*, III (Múrcia 1980), pag. 63-72.

⁴⁰ Matheu, Pedro Antonio: *La corta del agua y la derrota de Fat-Ellah* (Palma 1934), 68 pág.

Llibre dels fets, cap. 70.

⁴¹ Veg. nota 5. El text traduït es a Rossello Bordoy, G.: *L'islam a les illes Balears*, *Op. cit.*, pag. 103.

⁴² *Llibre dels fets*, cap. 86.

⁴³ *Llibre dels fets*, 98.

⁴⁴ Codex Catala, 15 r.

⁴⁵ Codex Catala, 61 v.

⁴⁶ Codex Catala, 17 v i 38 v.

⁴⁷ Codex Catala, 40 v.

⁴⁸ Codex Catala, 50 v.

⁴⁹ Riera Frau, M. Magdalena: *Prosopografia dels Ulamà i dels Juqahà' de les illes Orientals d'Al Andalus*, *Op. cit.* Veg. biografia núm. 34 seguint els textos d'Al-Marrakushi, biografia 422, i d'Ibn al-'Abbar, biografia núm. 2.244.

⁵⁰ Irias, M.: «Noticia preliminar del yacimiento islámico de la cova dels Amagatalls», a *Endins*, 8 (Palma 1981), pag. 63-74, i *Quaderns de Ca la Gran Cristiana*, 1 (1982).

